

**Şeir gərək haqdan gələ,
Zorla şeir yazmaq olmaz.
Haqdan gələn bir sözün də
Nizamını pozmaq olmaz.**

X. K. rimli .

Naxçıvan ədəbi mühiti uzun yüzillər boyu inkişaf edib zənginləşən, bu prosesdə çox sayda yeniliklər qazanan Azərbaycan ədəbi mühitinin fəal və diqqətçəkici hissəsidir. Bu mühitdə yazıb-yaradan söz sənətkarları ədəbi dilimizin dil-üslub faktları ilə bollaşmasına müəyyən qədər töhfələr vermişlər. Çağdaş dövrümüzə də bu qədim diyarın yazıb-yaradanları bədii dilimizin təzə-tər ifadələrlə səciyyələnməsində özünəxas rola malikdirlər.

Naxçıvanda yaşayıb-yaradan söz adamlarından biri də Xanəli Kərimlidir. Onun əsərləri nəinki Azərbaycanda, eləcə də İranda, Türkiyədə çap olunaraq şairin düşüncələrinin təzahürü olan şeirlərini çoxsaylı oxuculara sevdirmişdir. Xanəli Kərimli bir insan olaraq sadə və ləyaqətli ziyalıdır. Onun bu keyfiyyətləri əsərlərindən də duyulur və şairin şəxsiyyətini yetərincə tanıdı bilər. Şairin son zamanlar yazdığı əsərlər onun "Tanrı müjdəsi" kitabında toplanıb.

Həyat və ölüm əks qütblərdə dayanan anlayışlar olsa da, şairlərin onlara yanaşması fərqlidir. Belə ki, "Ən müqəyyəd qafiyədir ölüm-həyat" deyən xalq şairi Rəsul Rzadan üzü bəri bu anlayışlara hərə bir cür qiymət verib. Naxçıvan ədəbi mühitində də bu əbədi mövzuya isti münasibətlə toxunan şairlər vardır. Məsələn, gənc şairlərdən Rahil Tahirli deyir:

Ölüm ömürlərin qara nöqtəsi...

Ölüm dünyaların ara nöqtəsi .

Deməli, şairin fikrinə, ölüm bu dünyaya ilə "o dünya" dediyimiz axirət arasında bir ara nöqtəsidir. Xanəli Kərimli isə ölüm haqqında deyir:

Ucuz ölüm tapar ucuz adamı,

Bahalı ölümün başqadır tamamı.

Yaxud:

Ayıb örtəndir ölüm -

O, Tanrı müjdəsi tək

İnsanın son naxışdır.

Xanəli Kərimli ölümü "Tanrı müjdəsi" hesab edir və son kitabı da bu adı daşıyır. "Müjdə" fars sözüdür, "muştuluq" deməkdir. "Muştuluq" "xeyir xəbər, şad xəbər", "sevincli xəbər", "xoş xəbər" anlamında olan leksik-qrammatik vahiddir. Şairlərin düşüncəsi fərqli olur, adı adamların düşüncülərindən seçilir. Bu məsələyə adi insan kimi yanaşaraq deyirik ki, xoş xəbərölüm deyil, şairlərin doğuluşudur. Onların əsərləri müjdədir. Və Xanəli Kərimlinin düşüncələrinin aynası olan sözləri xeyirli xəbərlərdir:

Ömründə bir fidan bitirməyən kəs,
Bağ salıb bağbanlıq eləyə bilməz.

* * *

Tülkünü bəzəyib etsən də aslan,

Yenə tülkü kimi qalacaq, inan.

* * *

Kişinin dəyəri namusundadır,

Bir təmiz adında, bir qanındadır.

Bəlkə də, Xanəli Kərimlinin dedikləri adi gerçəkliklərdir. Lakin onları oxuyanda sanki heç fərqi varmıdığın elə fikirlərlə qarşılaşırsan ki, onların məntiqi adamı heyran edir və hikmətli məzmunu ilə seçilir:

Ən böyük saxlanıcı xalqın yaddaşı,
O heç vaxt səhv salmaz üzüklə qaşı.

* * *

Kim ayırd edərsə haqqı nahaqdan,
Kamil yaratmışdır onu Yaradan.

* * *

Nə haqqını yedirt, nə də haqqı ye,
Ölüm hökm etsə də, yenə haqqı de.

Xanəli Kərimli dilimizin saflığını qoruyan şairlərdəndir. Onun əsərlərində çox zaman işlək alınmalar özünə, az işlənən milli sözlər hərəkətə gətirilir. Məsələn, yuxarıdakı "saxlanıcı" sözü belələrdəndir. Bu gözəl milli leksika örnəyi, təəssüf ki, əksər hallarda "fond" alınma qarşılığının işləkliyi sayəsində passivləşir. Bu, dilimizin ağırlı yerlərindəndir. Hələ 1997-ci ildə məşhur dilçi alim T.Hacıyev deyirdi: "Azərbaycan türkcəsi çox təmizdir, mükəmməldir. Öz keçmişini qoruyub saxlayır. Bugünkü dilimiz çox dəhşətli şəkildə korlanıb. Bu gün dilimiz əcnəbi, yabançı təsirlərə məruz qalır". Xanəli

XANƏLİ KƏRİMLİNİN DİL-ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Kərimli nəinki öz sözlərimizə üstünlük verir, hətta qədim ümumtürk dili elementlərinə də isti münasibət göstərir:

Nə qədər yalmanıb etsə də qılıq,

Zatıqırıqlara etmə yaxşılıq.

Buradakı "yalmanmaq" feli milli tükkəmizin unudulmuş örnəklərindəndir. Hazırda aktiv mövqedən uzaqlaşaraq dialektlərimizdə qorunub saxlanılır. Bu sözün bədii dilə gətirilməsi sadəlik və təbiiyyəti çoxaltmaqla diqqəti çəkir. Xanəli Kərimli el ağızında işlənən sözlərə ehtiramla yanaşır. Onun əsərlərində elə sözlərlə qarşılaşırıq ki, lüğətlərimizdə onlara rast gəlməsək də, şirinliyi, dadı-duzu ilə bədii dilimizə keyfiyyət gətirir:

Bulaqların suyu dadıqsayıbdı,

Tamından, duzundan xəbər-ətər yox.

Talada qarın da qaçıbdı rəngi,

Xəncər qayalarda daha tərər yox.

Şerin dilindəki "dadıqsamaq" feli sözügədən danışıq dili vahidlərindəndir.

Dilimizdə "qısır" sözü vardır, o, canlılara və əsasən, heyvanlara aid edilir. Xanəli Kərimlinin dilində bu söz bulud haqqında deyilərək maraqlı bir üslub məqamında işlənmişdir:

Təbiət itirib təbiətliyin,

Buludlar yağışa qısırlayıbdır.

Bu anlamda, "püsək" sözü də diqqəti çəkən dialektizmlərdəndir. Bu sözə Naxçıvan ədəbi mühitinin tanınmış nümayəndəsi Hüseyn Razinin də dilində rast gəlirik. Xanəli Kərimli "püsək" ismi əsasında düzəlmiş "püsəkləmə" felini bədii dilə gətirərək onun şirinliyini artırmışdır:

Könüllərədn uzaq, gözlərdən iraq

Bir ömür yaşadım ala-yarımcıq.

Daha gədəklərdə qar püsəkləyir,

Daha çətin olar bu yollar açıq.

Xanəli Kərimli xalqın dilinə və deyimlərinə, şeir formalarına sadıq şairlərdəndir. Onun əsərlərinin bir hissəsi xalq ruhunun yüksəkliyi ilə səciyyəvi olan bayatı janrındadır:

Ağzımda sözüm yandı,

Baxmaqdan gözüm yandı.

Mən dözümlü anasıyam,

Dözməkdən dözümlü yandı.

Dilimizdə "baxmaqdan gözün qarılması" ifadəsi vardır, lakin "baxmaqdan gözün yanması" yeni sintaktik üslub faktorudur.

Sözüm özümə bağlı,

Özüm sözümə bağlı,

Bir sözün ucubundan

Gəzirəm sinədəğli.

Haqdan gələn söz mənəm,

Haqqı görənlər göz mənəm.

Nartək dənələnsəm də,

Haqq əyilsə, dözmənəm .

Məlumdur ki, heca vəznə nəzmin gözəlliyini təmin edən şeir ölçüsüdür. Yeni çox zaman qafiyələrin oxşarlıq dərəcəsinin yüksəkliyi, bölgü, ritm o qədər estetik zövq yaradır ki, adi, o qədər də dərin mənası olmayan şeir gözəl səslənməsi ilə qüsurlu dəf edir. Bu, bir çox ədəbi nümunələrdə özünü göstərir. Lakin Xanəli Kərimli heç vaxt hecanın bu cəhətindən yarışmayıb, onun əsərlərində deyim gözəlliyindən başqa, anlam gözəlliyi də vardır. Hətta şairin sərbəst şeir formasında yazdığı əsərləri də bu baxımdan,

Dünyanın dünyası söz işığında
Arınıb, durulub saflaşsın bir az.
Sözə təslim olsa insanlıq əgər,
Kimsənin qəlbində işıq azalmaz.

Bu misralarda artıq dilimizin aktiv leksikasını tərk edərək arxaik plana keçmiş gözəl bir sözümüz olan "arınmaq" felinin işlənməsi kimi başqa bir keyfiyyət də var. "Təmiz" mənasında olan "arı" sifətindən yaranmış bu felin kökü hazırda ədəbi dilimizdə yalnız "Aydan arı, sudan duru" deyimində yaşayır.

Sözün işığından güc alıb bəlkə

Günəşin işığı sönməz olubdu.

Yerdən kainatın sonsuzluğuna

Tək sözün işığı dönməz olubdu.

Şair sözün işığına, nuruna inanır, onun qüdrətinin böyüklüyünü dərk edir və dərk etdirərək üzünü Tanrıya tutub deyir:

Mənə söz işığı, söz nuru göndər,

Açım bu dünyanın kilidlərini.

Sözə tapındırım, sözə yenildim

Şeytana baş əyən hər bəşərin.

Hikmət xəzinəsinin açarı kimi dəyərləndirilən söz, həm də fikir və düşüncələrin tərcümanıdır. Söz sahibləri, eyni zamanda, ürək sahibləridir. Bəzən adi sözlərin ifadə etdiyi sadə fikirlərlə qarşılaşsaq da, diqqət edildikdə onların, əslində, böyük duyğuların carçısı olduğunu görürük. Mənəvi həyatın mahiyyətini ortaya qoyan bədii dil sözlərdən - adicə leksik örnəklərdən frazem səciyyəvi sintaktik vahidlər yaratmaq gücündəndir:

Qərribə adamlar, qərib adamlar

Oxşayır talecə bir-birlərinə.

Qərriblər qürbətdə, qərribələrsə

Yaşayır vətəndə qərib yerinə.

Yaxud:

Meydangir oynadır meydan atını,

Alqışlar yağdırır söz dəllalları.

Təkrar və ya oxşar sözlərdən ritm yaratmaq, onların tərkibindəki səslərin ahənginə nail olmaq Xanəli Kərimli yaradıcılığının xas xüsusiyyətlərindəndir:

Qərribə adamlar, qərib adamlar

Onlar yaşamırlar özləri üçün.

Nə riya bilirlər, nə kələk-külək,

Cavbdeh olurlar sözləri üçün.

Yaxud:

Qələmdir ayıran haqqı nahaqdan,

Qələm tutan əlsə haqq ola gərək.

Onda nə haqq itir, nə nahaq bitir,

Onda xoşbəxt olar - yaşar gələcək!..

Xanəli Kərimlinin xalqın adət-ənənələrinə, etik qaydalarına isti münasibəti vardır. Onun əsərlərində dilimizdən çıxan və ya çıxmaqda olan, dar sahədə işlənən bir sıra sözlər xalqın qədim məşğuliyyətindən xəbər verir:

Nəse yazmaq istəyirəm,

Ancaq hələ bilmirəm ki,

nədən yazım, kimdən yazım?

Yerdən yazım, Göydən yazım?

Daş-qaşlı, kəcavəli,

Qotazlı dəvədən yazım?

Nənəmin çörək ağacı

Kirgirdən, həvədən yazım?....

Bəlkə, mən özümdən yazım?

Gah sozalan, gah közərən,

Odamı da isitməyən

Ocağım, közümdən yazım?.

(Davamı 15-ci səhifədə)

Bu örnəkdə bədii dilə xüsusi səslənmə və məna gözəlliyi verən sual cümlələri yüksələn intonasıyası ilə üslub keyfiyyətinə təsir göstərir. Buradakı “oda” sözü də yerinə düşür. Bir zamanlar ümumişlək leksikamıza daxil olan bu söz hazırda işlənmə mövqeyini itirərək yalnız ədəbi dilimizin XX yüzilliyə qədərki dövrü üçün səciyyəvi olmuşdur. Bu sözlə Aşıq Ələsgərin dilində də tez-tez qarşılaşırıq:

Yazıq Ələsgəri oda salıbdı,
Fələk gözdən salıb, o da salıbdı,
Çəsmə kənarında oda salıbdı,
Cumub sona kimi ay üzə, üzə.
Və ya:
Tikdiribsən qəsr, eyvan, oda sən,
Bu nökrin, o sevdiyin, o da sən,
Qıya baxdın, məni saldın oda sən,
İnsaf elə, gəl könlümün narın üz.

Çağdaş Naxçıvan ədəbi mühitində yaranan poeziyada bir sıra ümumtürk dili vahidlərinə qayıdış, əsasən, Xanəli Kərimlinin yaradıcılığındadır. Bu baxımdan, arxaikləşsə də, son zamanlar dirildilən sözlərdən biri kimi “suç” leksemi də diqqəti çəkir və maraqlıdır ki, şairin dilində o öz sinonim qarşılığı ilə birlikdə işlənib:

Axtarmayın kimsədə
Nə günah, nə də ki suç!

XANƏLİ KƏRİMLİNİN DİL-ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xanəli Kərimlinin qələmində “yandırmaq” anlamında olan “yaxmaq” feli də maraqlı və uğurlu dil faktlarındanır:

Bəlkə qınayırsan məni, nə bilim,
Bəlkə də naşükür sanırsan məni.
Mənim çəkdiyimi çəkən tapılmaz,
Mənim çəkdiklərim yaxar aləmi.

Bu söz dilimizdə təklikdə işlənmir, o, “yandırıb-yaxmaq” mürəkkəb felinin tərkib hissələrindən biridir. Lakin bədii dil-də, xüsusilə də Xanəli Kərimlinin qələmində onun təklikdə işlənməsinə rast gəlirik. Bu sözün də dirildilməsi qədim milli leksikamıza hörmət, ehtiram əlamətidir.

Xanəli Kərimlinin dilində “daş” şəkilçisinin iştirakı ilə yaranan sözlərin fəallığı da diqqətdən yayınmır. Bir zamanlar, M.Müşfiq və Rəsul Rzanın aktivləşdirdiyi “daş” şəkilçili sözlər çağdaş dövrümüzdə Naxçıvan ədəbi mühitində şairin simasında yenidən işləklilik qazanmışdır. Bu baxımdan, dərddaş, qələmdaş, candaş kimi dil vahidləri işlənmə səviyyəsinin yüksəkliyi ilə seçilir:

Qələmdir, şeirdir, mənim candaşım.

Və ya:

İlahi, sən mənə bir dərddaş yetir,
İçimi qurd kimi yeyir dərdlərim.
Nə aç, nə də ki bükə bilirəm,
Havalı adamtək bilinmir yerim .

Xanəli Kərimli Tanrı şairidir. O, tez-tez Tanrıya müraciət edir, hətta bəzən fərqli müqayisələr də aparır:

Sən göydə tənhasan, mən Yer üzündə,
Sənin səbrin çoxdur, mənim də dərdim.
Heyif ki, əlacım, imkanım yoxdur,
Yoxsa, dərdləşməyə göyə gələrdim .

Ədəbi aləmdə daşlara çox sayda şeir qoşan sənətkarımız Əliağa Kürçaylıdır. O, “daşların baş nəğməkarı” kimi tanınır. Xanəli Kərimlinin də daş haqqında sözləri var:

Adam var, elçi daşdır,
Adam var, yolçu daşdır.
Adam var ki, ayaq daşı,
Adam da var, baş daşdır.
Şair kimdir? Elçi daşı?
Ya baş daşı, ayaq daşı?
Ya da bəlkə yolçu daşı?
Bəlkə zamanın savaşı?
Bu suallar yorur məni,
Cavab tapmaq yaman çətin.
Ancaq nəçi olursan, ol,
Tükənməsin məhəbbətin!
Tükənməsin sədaqətin!.

Dilimizin milli-mənəvi sərvətini, ecazkar sözlərimizi yaşadan, bədiiləşdirən söz deyənlərimizdən biri olan Xanəli Kərimlinin dilində maraqlı fikir, söz və ifadələr çoxdur. Şairin dil-üslub xüsusiyyətləri üzərində aparılan araşdırma Naxçıvan ədəbi mühitində bədii dilə münasibətin yüksəkliyini bir daha təsdiq edir.

Sədaqət H s nova ,
filologiya elmləri doktoru,
professor.